

Lotgevallen

ISBN: 9789465010120

BraveNewBooks: maart 2024

lotgevallen

op zoek naar hun betekenis

Gerrit van der Most

‘De tegenstrijdigheid is deze: de mens wijst de wereld af zoals hij is, zonder bereid te zijn eraan te ontsnappen. In feite is de mens gehecht aan de wereld en verlangt de overgrote meerderheid er niet naar die te verlaten. In plaats van hem voor altijd te willen vergeten, gaan ze er juist onder gebukt dat ze hem nog niet voldoende bezitten, als vreemde wereldburgers, verbannen in hun eigen vaderland. Behalve op de flitsende momenten van volledigheid is elke werkelijkheid voor hen onaf. Hun daden ontglippen hen in andere daden, komen in onverwachte gedaanten terug om hen te veroordelen en trekken zich als het water van Tantalus terug naar een nog onbekende monding. Die monding te kennen, de loop van de rivier te beheersen en ten slotte het leven als lotsbestemming te vatten, dat is hun werkelijke heimwee, in het diepst van hun vaderland.’

Albert Camus; ‘De mens in opstand.’ (vertaling Martine Woudt)

Woord vooraf	7
Café de Flore aan 'De grote Markt'	11
De wijsgeer en de verloren zoon	93
De broers Kraneborgh	157
Bij 't scheiden van de markt..	243

Woord vooraf

Het is midden jaren '80. Als beginnend kinder- en jeugdpsychiater maak ik op mijn spreekuur kennis met de 15 jarige Jan, samen met zijn ouders. Een vlotte bijdehante adolescent, die op verzoek van zijn school gezien moet worden vanwege gedragsproblemen. Jan zit er ontspannen bij; zelf ziet hij het probleem niet zo. Zijn moeder houdt zich met een stuurs gezicht afzijdig in ons gesprek. Maar zijn vader voelt zich aangesproken; hij bevestigt de zorgen van Jan's mentor. Die zijn niet gering; ook andere leerkrachten ervaren Jan als een intelligente maar gewetenloze jongen. Jan's vader maakt in verkapte termen duidelijk dat hij geen poot meer aan de grond heeft bij zijn zoon. Ons gesprek maakt zijn Waterloo als opvoeder voelbaar. Gezien de ernst van de gedragsproblemen en het ontbreken van benaderbare thema's voor een gezinsbehandeling verwijs ik Jan naar een orthopedagogische instelling. Daar blijkt Jan zijn aanspreekbaarheid en zijn gedrag goed te kunnen bijstellen. Maar kort nadat hij van huis weg is springt zijn vader voor een trein. De eerste keer dat ik de vraag voor mijn voeten geworpen kreeg wat mijn antwoord als kinder- en jeugdpsychiater is op de openingszin uit het filosofische essay: 'De mythe van Sisyphus' van Albert Camus:

'Er is maar één werkelijk serieus filosofisch probleem: dat van de zelfmoord. Oordelen of het leven wel of niet de moeite waard is om te blijven leven, dat is antwoorden op de fundamentele vraag die de filosofie ons stelt. De rest....., dat komt later. Dat is een spel; er moet eerst antwoord worden gegeven.'

Gedurende mijn 40 jarige loopbaan in de geestelijke gezondheidszorg ben ik steeds meer hierover gaan denken. Over wat in het geding is – naast de professionele standaard en richtlijnen – als een ander zich aan mijn zorg toevertrouwt wanneer hij de zin van zijn leven teniet ziet gaan. Zoals de vader van Jan is overkomen. Of nog niet met zo'n radicaal besluit voor ogen maar wel met een soortgelijke gedachte. Existentiële twijfel zoals door Camus verwoord. Ben ik voldoende empathisch geweest voor het levensverhaal van de ander? Ben ik naar mijzelf toe kritisch genoeg? Wat is mijn mensbeeld? Wat is mijn professionele ethiek?

Toen ik, zoon uit een christelijk gezin, geneeskunde ging studeren werd mijn keuze geschraagd door het verhaal van de 'barmhartige Samaritaan'. Een ander in nood dient geholpen te worden. Met die gedachte stond ik sterk in mijn keuze om met kinderen en hun ouders, aan de slag te gaan over wat hen belemmert hun leven te leven. Maar de werkelijkheid is weerbarstig; het blijkt niet altijd helder te zijn hoe de ander geholpen moet en wil worden. Vaak spreekt voor zich wat

nodig is maar zeker voor de geestelijke gezondheidszorg gaat dat niet altijd op.

Dat realiseerde ik me toen ik het overlijdensbericht van Jan's vader las. Achteraf beseft ik dat tijdens mijn opleiding aan dit wezenlijke vraagstuk weinig aandacht is besteed, terwijl ik gedurende mijn werkjaren steeds beter merkte hoe klemmend de levensvraag kan zijn die door Camus wordt opgeworpen maar door hulpvragers vaak niet zo duidelijk verwoord. Eens te meer nu geloof en kerk het voor zoveel mensen laten afweten. Op welke gedachte over mens-zijn is mijn uitgangspunt gestoeld als ik vanuit mijn professionele deskundigheid een ander met levensvragen terzijde poog te staan.

En welk mensbeeld in onze samenleving is leidend en in hoeverre stemt dat overeen met het mijne en die van de hulpvrager? In het huidige tijdsgewricht zien we onszelf graag als de makers van ons eigen leven en van de wereld. We voelen ons vrij en competent en hebben recht op een goed leven. Het is maakbaar. Zo niet, dan vechten we ervoor. Het is ouderwets om het lot doorslaggevend te laten zijn, zoals onze voorouders dat deden.

Vanuit die gedachte is het begrijpelijk dat in onze tijd de geestelijke gezondheidszorg bij diagnostiek en behandeling de nadruk legt op competentie en cognitie. Mensen met levensvragen of een psychiatrisch probleem dienen gesterkt te worden voor wat betreft hun vaardigheden en weerbaarheid. Dat idee wordt bevestigd doordat het gangbaar geworden is om niet de diagnose van de hulpvrager maar diens gedragsclassificatie als uitgangspunt te nemen. En die keuze wordt bekrachtigd doordat de financiering van de zorg daarop is afgestemd. De tijdgeest kiest voor symptoomgerichte behandeling en is oplossingsgericht. De aandacht die er ooit werd geschonken aan persoonlijkheidsontwikkeling en belevingsvragen heeft plaats gemaakt voor het zoeken naar routes voor effectief welslagen en emancipatie.

Zou deze eigentijdse nadruk op opvoedingsvaardigheid de ouders van Jan destijds beter geholpen hebben en zonder de fatale afloop? Dat is mogelijk. Maar in deze terugblik op wat ik als zorgverlener heb gedaan en nagelaten komt een andere vraag bovendrijven. Zou diepergravende aandacht voor en empathie met de – goeddeels geloochende – existentiële twijfel van Jan's ouders een ander licht op hun situatie geworpen hebben? En een andere betekenis eraan gegeven? Met wat voor gevolgen?

Over het belang van deze vraag handelt dit boek. Ik wil ermee reflecteren op mijn 40-jarige loopbaan in de zorg. En op de betekenis van existentiële twijfel en het belang van existentiële analyse voor wie vastloopt in zijn leven. Niet op de eerste plaats vanuit een

psychiatrische zienswijze maar vanuit een humanistische. Met andere woorden: een filosofisch inzicht in zingevingsvragen waarmee ik als zorgverlener mijn bejegening van de ander zou moeten schragen. Mijn jaren in de zorg hebben me geleerd dat een menswaardige grondhouding kan vragen om ook filosofisch te kijken naar de betekenis van de klacht. Dat het belangrijk is voor de opleiding van professionals in de zorg en het onderwijs aandacht daaraan te besteden. Omdat de ervaring leert dat de activistische kramppstand tegenover wat het lot ons brengt misleidend kan zijn en in plaats daarvan beter veerkracht gevonden wordt met een fundamenteel ander uitgangspunt.

Hebben filosofen dan iets te bieden aan iemand als de vader van Jan die wanhoopte aan zichzelf en zich als ouder voelde falen? Aan het begin van de Europese denkgeschiedenis, 2500 jaar geleden, heeft één van hen als startpunt voor het denken over existentiële vragen dit motto boven de poort gespijkerd, waardoorheen mensen binnengingen om het orakel van Delphi te raadplegen:

‘Ken Uzelf.’

Ik ben geen filosoof. Een essay over dit onderwerp kan ik beter aan een vakmens overlaten. Vanuit mijn gezichtspunt staat zelfkennis voor onder ogen zien hoe mens te zijn. Oog in oog met de ander en met mijn leefomgeving waarvoor ik me verantwoordelijk weet. Als medewerker in de zorg, in het onderwijs of welke andere maatschappelijke institutie ook. Oog in oog met het beroep dat de ander op me doet en volgens de existentialist Emmanuel Levinas de draagwijdte van een absolute ethiek toekomt, die mij, die ons beiden als mens definieert.

De verhalen die me gedurende mijn loopbaan zijn verteld en mijn goede en minder goede antwoorden erop hebben me doen begrijpen wat Levinas bedoelt. Daarom heb ik bij wijze van terugblik drie gefictionaliseerde versies ervan in dit boek gebundeld. Het kernthema is hoe de vraag naar de betekenis van ons leven in de ontmoeting met de ander doorleefd of genegeerd kan worden. Niet alleen in ons beroep maar in alle levenssituaties waarin we elkaar ontmoeten. Verhalen van zoekende mensen en ons geploeter om met hen uit te zoeken hoe zij zich een weg door hun leven kunnen banen. En ik houd ruggenspraak erover met Albert Camus, Benedictus de Spinoza en nog enkele andere voorgangers uit de Europese denkgeschiedenis.

Aan het slot probeer ik te beschrijven hoe het spanningsveld tussen institutionele blikvernauwing en onzekerheid me weleens belemmerd

heeft eerlijk te zijn over mezelf en met de ander, waarom we steeds in de fuik lopen van oplossingen te bedenken, terwijl het proces belangrijker is dan de uitkomst en waarom behandelmethoden nooit meer dan een zoekschema kunnen zijn, die vanuit een existentiële analyse worden uitgezet.

Café de Flore aan ‘De grote Markt.’

Dat subtiële middel dat maakt dat we van datgene gaan houden waaronder we bezwijken en dat in een doodlopende wereld hoop doet geboren worden, die plotselinge ‘sprong’ waardoor alles in één klap verandert, dat is het geheim van de existentiële revolutie...

Albert Camus; De mythe van Sisyphus. (vertaling Hannie Vermeer-Pardoën)

I

Het is al negen uur, als Thomas het gordijn van het slaapkamerraam open trekt. De najaarsochtend toont zich onstuimig. Grijszwarte, met zilver afgekante wolken verduisteren de hemel ondanks het zonlicht dat flonkerend weerkaatst op het rusteloze water. Afnemend tij, maar het wad is nog niet leeggestroomd. De struiken rechts langs het pad naar de dijk zwiepen mee met de wind. Ontbladerde takken en twijgen, geharnast voor de winter. Stil is het niet; windvlagen gieren langs het huis en een enkele meeuw laat zich horen, nadat zij balancerend op de wind is neergestreken naast de strekdam.

Het licht valt in bundels dansend stof de kamer binnen en het zware ademen van vader, op zijn rug liggend met gesloten ogen, is goed te horen. Een antwoord op Thomas 'goedemorgen' blijft uit. De kamer, deels duister, deels badend in stoffig licht oogt mistroostig; de vitaliteit van het wad wordt er tenietgedaan door menselijk afzien. Even aarzelt Thomas tussen raam en bed, zijn blik gericht op de voortjagende wolken en een leeglopende slenk. Dan maakt hij zich los van wat hij ziet en keert zich naar vader. Voorzichtig informeert hij hoe die geslapen heeft. Maar vader geeft geen antwoord, fronst zijn wenkbrauwen en verroert zich niet. Op de commode waarop vroeger weleens zijn burgemeestersketen gelegen heeft na een uitgelopen raadsvergadering, staan nu doosjes met pillen en een flesje bronwater. Daarboven het imposante portret van grootmoeder, weerbarstig en streng. Mocht God het laatste oordeel niet uitspreken, dan zou zij het doen. De schilder heeft haar recht gedaan. Haar onwrikbare oordeel over wat goed is en wat kwaad laat zich nog steeds erin aflezen.

Thomas raapt zijn moed bijeen en zegt: 'Direct komt de mevrouw van de thuiszorg om je te wassen en gaan we je kamer opruimen; dan lig je er weer wat prettiger bij.'

Door zijn ogen te openen laat vader merken de boodschap verstaan te hebben, maar hij antwoordt niet. Het duurt even voor hij vraagt: 'Vind je dat je moeder of Johan vandaag moeten komen?'

De geladen stilte die volgt ontbeert vertrouwelijkheid en hij zegt: 'Dat ligt in jouw handen; volgens mij vindt niemand het een goed idee dat je hier, ziek en wel, eenzaam en alleen de tijd aan je voorbij laat gaan.'

'Het kan ze niets schelen dat ik hier lig te creperen!' Vaders woorden hangen kaal in de ruimte. Zijn vraag of er nog ander bezoek komt, kan Thomas niet beantwoorden. Vader blijft stil op zijn rug liggen. Hij kijkt naar opzij, misschien wel naar de ambtsketen die er niet meer is. Of naar het portret van zijn moeder. Het blijft stil. Er zijn geen woorden om te ontkomen aan de onherbergzaamheid van het moment, terwijl

een paar meter verderop de zon zich steeds stralender laat zien boven het leegstromende wad.

Hij kan weinig anders dan toezien hoe vader de eenzaamheid trotseert die hij over zichzelf heeft afgeroepen. Hij herinnert zich hoe deze verzwakte, bittere man dezelfde is als de trotse patriarch van vroeger. Mager geworden, zijn blik minder dwingend, maar niet zonder verzet tegen het einde dat hem te wachten staat. Wordt deze man die hij stilaan 'de burgervader' is gaan noemen op de valreep ontmaskerd in zijn betekenis? Is deze stilte een weerspiegeling van de bestaansleegte die zich voor hem ontsluit? Deze eenzaamheid, deze schijnbaar niet te overbruggen kloof die hem scheidt van de anderen?

'Ik zie dat het je zwaar valt. Is er iets wat ik kan maken, een kop thee of zoiets?' Vader kijkt hem nauwelijks aan. Tenslotte knikt hij ondanks zijn kennelijke wrevel.

Zonder verdere blikuitwisseling gaat Thomas de kamer uit om thee te maken. Hij weet dat de huisarts twee dagen geleden nog geprobeerd heeft vader gerust te stellen. 'Het kan nog wel een tijdje duren.' Toch maar zorgverlof opgenomen. Want zo weerbarstig als vader eerder was in zijn onafhankelijkheid, zo dwingend claimt hij nu aandacht en betrokkenheid. Gisteren nog die abominabele scene waarin hij moeder wegstuurde. Hij had haar verweten nauwelijks verdriet te hebben getoond na het bericht dat hij 'nagenoeg voor de poorten van de dood' staat. En nu is hij bitter gestemd omdat zij niet bij hem is. Zijn trots wijkt even prompt voor een ontluisterende afhankelijkheid als buiten de zon voor sombere luchten met regen en hagel. Anders dan de meeuwen, die zich nauwelijks iets aantrekken van de stormwind; meezeilend onder brutaal gekrijs tonen ze hoe goed ze met elkaar op zichzelf kunnen zijn.

Vader moet zich tevoren een andere voorstelling hebben gemaakt van zijn naderende einde. Waarschijnlijk als een Bijbels tafereel: de wijze oude man, de stamhouder van de dynastie die zijn bedroefde nazaten na een laatste advies en raad ontheemd achterlaat. Zoals Rembrandt Jacob schilderde op zijn sterfbed, als hij de kinderen van Joseph zegent. Hij zou hen de kracht geven het leven voort te zetten vanuit de inspiratie die hij geboden had. In zijn kinderen voortlevend zou hij zijn onsterfelijkheid veilig hebben gesteld. Maar terwijl Thomas de slaapkamerdeur achter zich dichttrekt, beseft hij dat vader in zijn hang naar erkenning eerder afstand heeft geschapen dan intimiteit die als een dierbare herinnering overblijft.

Zijn ouders wonen na vaders' pensionering in een huis aan het wad. Verscholen achter de dijk bieden de kamers op de bovenverdieping uitzicht op eb en vloed, het getij dat de voortgang van de tijd markeert.

De keuken komt uit op een kleine achtertuin die deze ochtend niet veel beschutting biedt tegen het onstuimige najaarsweer. De snelkoker aanzettend denkt Thomas terug aan hun familieberaad waarin vader vertelde over het laatste consult met de behandelend oncoloog. Dat de behandeling nauwelijks was aangeslagen en dat hij binnen afzienbare tijd zou overlijden. Gisteren hadden ze geprobeerd met elkaar te praten; moeder, vader, Johan en hij. Aanvankelijk had vader met opgeheven hoofd gezegd, dat hij gereed was God onder ogen te komen, maar later raakte hij in tranen en sloeg zijn stem over. Moeder poogde hem gerust te stellen.

‘Weet je, zelfs een specialist kan zich verkijken op het beloop. Herinner je je Marie, die nog steeds op de been is en nu zelfs op vakantie gaat ondanks haar sombere prognose? Het kan maar zo zijn dat we meer tijd hebben dan dokter de Vries zegt. Johan, Thomas en ik zullen er alles aan doen om je te ondersteunen. In de tijd die ons gegeven is, moeten we er gewoon het beste van maken.’

Maar hij ontstak in toorn. Hij verweet haar dat zij te gemakkelijk de gedachte aan zijn aanstaande overlijden langs zich liet afglijden. Hij vond haar poging tot bemoediging een gebrek aan medeleven. Wat een misbaar! Of kon hij niet anders uit angst voor wat hij tegelijk loochende? Zijn verbeten verwijt viel rauw in hun gesprek en ze slaagden er niet in het tijt te keren. Moeder was gegriefd en vaders steeds fellere boosheid leidde ertoe dat zij ontdaan de kamer verliet. Vader was ondanks dat niet bereid in te binden. Hij had haar al eerder verweten te simpel over de dingen te denken.

Op de automatische piloot bezig met de thee mijmert Thomas over het in zijn ogen groteske conflict dat vader heeft geforceerd. Zijn ouders laten zich erop voorstaan een goed huwelijk met elkaar te hebben. Maar vaders manier van doen is ronduit bevoogdend. Meer minzaam dan hartelijk. Daarop liet hij zich eens te meer betrappen, toen hij met vervroegd pensioen was gegaan, omdat het dorp waarvan hij burgemeester was in een grotere gemeente werd samengevoegd. De miskende autoriteit die grootmoedig boven de feiten uittorent. Gisteren was het anders; gekrenkt liet hij moeder geen andere keuze dan bij tante Luts in Groningen af te wachten. Hun telefoongesprek een paar uur later had niet de gehoopte verzoening gebracht, omdat vader met zijn laatste beetje vitaliteit nog verstrikt bleef in zijn zelfbeklag. Koppig had hij haar afgewezen. Terwijl Thomas de thee op het dienblad zet, foetert hij hardop over de bittere afstand waarmee vader zich vastgebeten heeft in zijn verwijt tegen wat hem te wachten staat.

Moeder zou morgen weer terugkomen. In hun telefoongesprek vanochtend, toen hij haar een update gaf van vaders toestand, had ze

dat laten weten. ‘Ach Thomas, je moet proberen hem wat beter te begrijpen. Je vader is er de man niet naar om aan iets overgeleverd te zijn en niet zelf de touwtjes in handen te hebben. Dat reageert hij op mij af. Natuurlijk vind ik het akelig, maar als je bedenkt wat hij moet doormaken...!’

‘Toch is het niet goed dat hij zo te keer gaat. Ik weet ook wel dat hij ziek is en banger dan hij wil toegeven. Maar gisteren ging hij te ver.’

‘Je vader is geen gemakkelijke man, nooit geweest. Maar ik weet dat hij sterk genoeg is om deze beproeving te doorstaan en dat hij zijn boosheid niet kwaad bedoelt.’

‘Dat weet ik ook wel. Maar dat geeft hem geen vrijbrief om zijn ongenoegen op jou af te reageren. Hij vergeet hoeveel je van hem houdt.’

‘Maak je over mij maar geen zorgen, Thomas. Ik neem hoe dan ook de zorg voor je vader weer van je over. Dan kun jij terug naar Emma en naar je werk. Je vader en ik hebben wel vaker geruzied en we zijn er altijd met elkaar uitgekomen.’

‘Ik denk dat hij daarop rekent. Maar het zou beter zijn als hij eerlijk naar zichzelf kijkt. Het valt niet mee om afscheid van hem te nemen, als hij zich blijft verschansen achter zijn zelfbeklag.’

Later drinkt vader zijn thee in stilte. Korte tijd erna belt Sandra van de thuiszorg aan. Na samen met haar het bed verschoond te hebben, de kamer opgeruimd en nadat Sandra vader gewassen heeft, ziet hij hoe buiten een bleke, laagstaande zon het licht weerkaatst op het rusteloze wad. Een uitgelezen novemberochtend. Nadat Sandra vertrokken is zegt vader dat hij opziet tegen wat hem te wachten staat. Maar hij vraagt in één adem door of Thomas voor de komende week zijn broer uit Amsterdam wil uitnodigen.

Thomas raapt zijn moed bijeen: ‘Het moet haast ondoenlijk zijn om in het reine te komen met je naderende einde.’

Vader verzucht het niet te weten. ‘Hier lig ik nu; ik heb nooit gedacht dat ik op deze manier, in zo’n eenzaamheid zou komen te overlijden. Iedereen heeft me verlaten!’ Hij blijft stil voor zich uitkijken.

Thomas antwoordt dat hij zijn gevoel er alleen voor te staan kan begrijpen: ‘Dat spijt me voor je, maar je maakt het een ander ook wel eens lastig om je tegemoet te komen.’

Vader, verzwakt als hij is, klinkt niettemin verontwaardigd: ‘Ik heb mijn leven lang het beste van mijzelf gegeven; ik heb ernaar gestreefd een goed mens te zijn, een goede rentmeester voor de wereld. Als

christen noemde ik dat zo. Iets bijdragen aan de maatschappij; dat is voor mij de zin van het leven geweest; daar deed ik het voor.' Hij hapert even en moet op adem komen. 'Ik heb voor jullie gezorgd, voor je moeder, voor de gemeente. Ik heb steeds mijn verantwoordelijkheid genomen. De mensen hoeven heus niet dankbaar ervoor te zijn, maar moet ik nu al in de vergetelheid worden geschopt? Zie je wat er tenslotte over blijft!' Hij valt stil. 'Is dit het einde dat erbij hoort?' De tranen staan in zijn ogen.

Ongemakkelijk legt Thomas zijn hand op die van vader. Een kwetsbare stilte volgt. Dan zegt hij: 'Ik snap de teleurstelling als je in je eentje moet terugkijken op je leven. Maar zou je de balans wel opmaken op grond van wat je gedaan hebt of wat anderen van je vinden? Ik denk weleens dat jij jezelf teveel de maat neemt aan de hand van een vastgelegde levensopdracht. Van het evangelie of van een nog te schrijven geschiedenisboek. Maar het gaat toch vooral om wat je zelf als goed ervaren hebt? Je verzoent je toch niet met je leven dank zij de goedkeuring door de dominee?'

Vader fronst. 'Ik heb niet geleefd voor mijn geloof alleen. Als burgemeester en als jullie vader ging het me om jullie toekomst en om een betere wereld. En natuurlijk heb ik ernaar gestreefd een integer mens te zijn en te blijven; ik hoop dat jullie me dat zullen nageven.' Voor het eerst in het gesprek kijkt hij Thomas strak aan. En hij schrikt.

En Thomas schrikt ook als hun blikken elkaar kruisen. Het blijft even stil. Oog in oog met vader. Net als die keer, heel lang geleden, toen vader en oma naar buiten kwamen gelopen, nadat ze met moeder ruzie hadden gemaakt in de woonkamer. Hij had hen tegen elkaar horen schreeuwen, verschanst achter vaders nieuwe Chevrolet waarvan oma nog had gezegd dat die met haar geld was gekocht. De auto stond voor het huis geparkeerd en hij was de straat opgegaan om met Johan verstoppertje te spelen. Op de stoep, voordat oma instapte had oma tegen vader gezegd: 'Ik heb je gewaarschuwd; Rita had nooit je vrouw en de moeder van je kinderen mogen zijn!.' Waarna ze het portier met een klap achter zich dichttrok, juist op het moment dat vader Thomas in zijn blikveld kreeg en hun blikken elkaar kruisten, net zoals nu. Totdat vader zei: 'Opzouten, jij!' Daarna stapte hij achter het stuur van de Chevrolet en reed met oma de straat uit.

Na oma weggebracht te hebben, vertelde vader tijdens de maaltijd zomaar uitgebreid over een nieuw gezondheidscentrum dat misschien in het dorp gebouwd zou worden. Moeder, Johan en hij hoefden alleen maar naar hem te luisteren. En daar bleef het bij. Een paar dagen later had Thomas vader gevraagd of hij als burgemeester de eerste steen zou leggen. Ze zaten weer aan tafel en hun gesprek was stilgevallen. Vader

had korzelig geantwoord dat het zover nog niet was. Na een ongemakkelijke stilte was vader opgestaan met de boodschap nog werk te moeten doen en liep weg uit de woonkamer. Thomas zag moeder kijken naar de deur die hij achter zich sloot en werd iets van haar eenzaamheid gewaar. Het was een vervreemdend moment, zoals hij daarna wel vaker in hun gezin heeft meegemaakt. Wat hen raakt, ongezegd laten zijn. Stilzwijgend hadden ze iets verdonkeremaand. In het zwijgen openbaart zich een veelheid aan verhalen die niet getoetst zijn aan het leven dat je leeft. Als je de werkelijkheid niet met elkaar deelt, blijf je in je eentje achter in een wereld die niet klopt met de feiten.

Maar nu kijken vader en hij elkaar weer recht in de ogen, zoals destijds bij de Chevrolet. Een ogenblik denkt hij dat ook vader zich dat moment na die ruzie herinnert. Maar net als vanochtend ontbreekt de vertrouwelijkheid die nodig is om openhartig te zijn. 'Het moet een geruststelling zijn je te herinneren hoe vriendelijk de mensen afscheid van je genomen hebben, toen je als burgervader afzwaaide. Maar je weet even goed als ik dat ieder mens ook zijn zwakke momenten kent.'

In de stilte die volgt kijkt hij naar vader die hardnekkig naar buiten staart. Tenslotte met gefronste blik. "Natuurlijk heb ik als ieder ander fouten gemaakt. Maar dat is toch niet het enige. Ik heb zo vaak in het dorp moeten optreden. Zo vaak de mensen tot rede gedwongen. Voorkomen dat Jan Onbenul de doorslag zou geven. Weet je nog de keer dat ik in mijn eentje een ware opstand in de gemeenteraad heb getrotseerd bij een inspraakavond over het woonwagenkamp? Alleen op basis van mijn gezag. En hoe ik daarna bij 'Barend en Witteman' in hun programma geïnterviewd werd over het gezag van de burgemeester, juist in een kleine gemeente?' Even moet hij op adem komen; het zweet parelt op zijn voorhoofd. 'Die uitzending heeft behoorlijk wat discussie opgerakeld onder mijn collega's. Zo'n visie op wat lokaal bestuur moet zijn, daar durft niemand meer zijn nek voor uit te steken!' Hij sluit zijn ogen.

Thomas herinnert zich het voorval. En het televisie optreden erna. Het was in de tijd dat een gespreksleider in haar praatprogramma nog niet erop uit was om de ander met een onhandige opmerking in zijn eigen zwaard te laten vallen. En gelukkig maar.

Vader vraagt om een urinaal. Hij reikt het aan en de oude man neemt het schutterig onder het laken. Hij trekt zich terug en laat vader alleen. Als die later de fles aan hem overhandigt, stinkt het weerzinwekkend. Met een verkrampte glimlach verhuult hij te kokhalzen. Stuntelig de kamer uit, spoelen, even wegblijven; nog steeds het gevoel te walgen.

Bij terugkomst ziet Thomas dat het gesprek vader zwaar valt. Hij oogt vermoeid en bleek, weggedoken in de kussens. Na een lange stilte zegt hij zachtjes: 'Waarop word ik afgerekend? Inmiddels heeft iedereen zich van me afgekeerd. Ik lig hier eenzaam en vergeten.'

Hij is nooit om grote woorden verlegen geweest, maar valt nu stil, iets wat hem als CDA politicus zelden overkwam. Wel in de slotfase van zijn loopbaan. Een verbeterd trek om zijn mond verraadde toen zijn neergang. Eerder de charismatische burgervader met traditioneel moralistische opvattingen en een ouderwets populistische manier van doen, moest hij onder ogen zien hoe hij in het regionale bestuur naar de periferie werd gemanoeuvreed. Er trad een nieuwe politieke generatie aan, vlotgebekte, zelfbewuste jonge mannen en vrouwen, die afstand namen van het beleid dat hij gevoerd had.

Heel zachtjes, als voor zichzelf zegt hij: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?' Daarna blijft het even stil en hij vervolgt weer iets krachtiger: 'Ik heb altijd in God geloofd, ook al ben ik een zondig mens geweest. Maar nu weet ik niet meer of Hij bestaat. Ik weet best dat er al drie eeuwen geroepen wordt dat Hij dood is. Tot zover de arrogantie van de mens. Maar betekent een wereld zonder God dat ik geen ziel heb? Dat alles zomaar eindigt? Creperen als een beest? Als ik me het rentmeesterschap slechts heb verbeeld, als ik alleen maar uitbater ben geweest, wat blijft er dan nog over?' Hij hapert, zucht en zegt tenslotte bijna onhoorbaar: 'Niets.'

Thomas wil antwoorden dat hij zich minder eenzaam zou voelen, als hij moeder weer bij zich zou laten komen. Maar hij zegt: 'Ik weet niet of er een transcendente, albestierende God bestaat aan wie je je kan toevertrouwen. Of een onsterfelijke ziel. Misschien zijn dat mythes die de mensheid bedacht heeft uit angst voor de eigen bestaanservaring, voor de dood en uit ontzag voor de werkelijkheid om ons heen. Voor alles wat jij nu meemaakt. Maar je kunt het evangelie toch ook opvatten als een verhaal waarmee je de betekenis van je leven doorschouwt. Dat noemen ze 'de humanisering van de mythe.' Waarom zou je aan het einde van je leven je belijdenis gaan betwijfelen? Je kunt er ook anders naar kijken. 'God' is dan het weergaloze en ondoorgrondelijke van het bestaan. En je 'ziel' je inzet om een integer mens te zijn. Want of je nu in Adam en Eva gelooft of in de evolutie: in het leven van ieder van ons gaat het erom zo weinig mogelijk schade te berokkenen en de ander lief te hebben.' Omdat vaders antwoord uitblijft, voegt hij eraan toe: 'Wij mensen zouden minder kapot maken als we in staat waren het leven te waarderen zoals het ons gegeven is.'

Na een korte stilte mompelt vader dat een karig toekomstbeeld te vinden en hem meer ambitie toe te wensen.

‘Dat weet ik en we weten alle twee dat er een fikse kloof gaapt tussen wat je van me verwacht hebt en wat ik ervan heb waargemaakt. Dat heb ik vaak spijtig gevonden.’ Vaders ogen blijven gesloten; hij zucht, zwijgt, een stilte die Thomas tenslotte doorbreekt. ‘Ik begrijp dat je de slotfase van je leven anders had voorgesteld; dat vind ik verdrietig voor je. Maar je kunt jezelf ook ongelukkig maken met een overspannen beeld van wie je volgens het CDA of wie dan ook, had moeten zijn.’

‘Je hebt gemakkelijk praten’, mompelt hij.

‘Misschien is dit niet het moment voor hemelbestormende gesprekken. Je voelt je alleen, maar je weet dat je maar één woord hoeft uit te spreken om ervoor te zorgen dat moeder en Johan zich bij ons voegen.’ Het blijft enige tijd stil en hij gaat voor het raam staan, opnieuw kijkend naar de meeuwen, die nog steeds boven het wad in de weer zijn, vorstelijk meezeilend op de wind en rondzoekend naar prooi. Vanuit het westen zijn loodgrijze wolken in aantocht.

Tenslotte zegt vader zich te realiseren dat hij ten opzichte van moeder te ver is gegaan. Thomas belooft haar te zullen bellen. Hij moet nog boodschappen doen, de vaat en een was draaien. Goed om even weg te zijn uit deze desolate kamer met een uitzicht dat hem uitnodigt langs het wad te gaan wandelen.

‘s Middags nadat vader gerust heeft en bij een volgende kop thee, kijkt hij Thomas opnieuw aan, recht in de ogen. Streng en weinig vertrouwelijk. Met een zwakker wordende stem vraagt hij: ‘Wat is voor jou de zin van je bestaan, waar sta jij voor? Is je gezin wat je ervan verwacht hebt, is Emma de vrouw van je leven? En leraar geworden voor die vervelende pubers met hun grote bek en domme eigendunk? Niet eens directeur van een school of wetenschappelijk medewerker op een universiteit? Heb jij vrede met wat je met je leven hebt gedaan?’ Hij is buiten adem en zakt terug in zijn kussens, maar als vanouds staat hij op zijn strepen en wil een antwoord.

Thomas schrikt van vaders onverwachte vertoon van misprijzende betrokkenheid waarvoor hij in andere omstandigheden weggedoken zou zijn. Maar nu is dat niet eerlijk. Wat zeg je tegen je vader, als hij moe en verbitterd zijn einde onder ogen ziet? Is er een antwoord dat recht doet aan het moment? Iets te vertellen over zijn eigen twijfel zonder vertoon van een doorzichtig goede afloop? En zonder het bolster dat hij gewend is tussen vader en hem in stelling te brengen. Vader hoeft alleen maar te luisteren. Er is een zekere rust in de kamer ingetreden; de boel is op orde. Moeder zal pas aan het begin van de avond terugkomen. Met vader is hij in afwachting van wat ze beiden niet kennen.

En zo vertelt Thomas hoe hij zich enkele maanden geleden voor een klachtencommissie van zijn school heeft moeten verantwoorden. De klacht betrof een voorval in het schoolparlement, waarbij hij niet heeft kunnen voorkomen dat een leerling een andere bewusteloos heeft geslagen. De klachtprocedure die volgde was in de tijd samengevallen met vaders chemokuur, enkele maanden geleden. Thomas legt het verhaal zo ontspannen mogelijk voor; vader probeert merkbaar te luisteren. Thomas zegt te beseffen dat hij te lang heeft gearzeld. 'Dat is wat me verweten wordt; een mooi verhaal maar niet genoeg slagkracht. Waar jij naar mijn idee doorgaans robuust je stempel op de gang van zaken weet te drukken, laat ik het volgens mijn bazen weleens afweten, als het erop aankomt. Maar is dat nalatigheid en ben ik daarom geen goede docent?'

'Je bent altijd bangelijk geweest.' Vader hapert zijns ondanks. '....Struisvogelpolitiek' Hij klinkt minder krachtig dan bedoeld, maar het is niet de eerste keer dat Thomas dit van hem te horen krijgt.

'Zou dat het zijn, of gaat het om mijn manier van doen? En wat staat ons te doen in wat er gebeurt? Op grond waarvan? En ten koste van wat? Hoe ben ik mens te midden van de anderen? Als iemand die het onderlinge gedoe naar zijn hand zet? Zo ben ik niet. Misschien uit bangigheid, maar evengoed omdat ik ons activisme soms geen goed idee vind. Er zijn er genoeg met het gelijk aan hun kant. Als ik de krant lees vind ik het weleens zorgelijk hoe we onszelf machtigen een eigen draai te geven aan alles, aan de samenleving, het milieu, de wereld, de geschiedenis tot de oerknal aan toe.'

Met een verzwakte stem: 'Een man moet voor zijn zaak staan!'

'Dat weet ik; jij hebt ons voorgehouden dat we aan onszelf en de samenleving verplicht zijn iets te betekenen. Dat een positieve inzet door God wordt beloond en dat het van karakterzwakte getuigt, als je in gebreke blijft. Maar hebben gelovigen niet even veel oorlog en ellende gebracht dan heil. Er is genoeg reden om onze overtuigingen kritisch tegen het licht te houden. Want we laten ons te vaak foppen door onze zelfoverschatting en zien over het hoofd hoeveel schade we berokkenen. Laten we eerlijk wezen. De mens heeft geen betrouwbare rugdekking en geen heldere route; we leven in een even mooie als ongenaakbare wereld en we maken er vaak een zootje van. In plaats van het leven te waarderen, zoals het zich aan ons voordoet.'

Het blijft even stil totdat vader heel zachtjes zegt: 'Dat is absurd.'

Omdat Thomas kortgeleden 'De vreemdeling' van Camus opnieuw gelezen heeft, antwoordt hij: 'Weet je hoe Albert Camus "het absurde" omschreef; hij noemde het "de confrontatie tussen ons verlangen naar

geluk en het redeloze zwijgen van de wereld”.’ Thomas legt uit waarom hij dat een mooie verwoording van de menselijke bestaanservaring vindt. Maar vader is in slaap gevallen. Buiten is het gaan schemeren en de kamer is navenant donker aan het worden. In stilte blijft hij luisteren naar het zware ademen van vader en kijkt hij naar het wegstervende licht. Vader blijft slapen. Thomas sluipt de kamer uit om een korte wandeling te maken. Even onder deze weergalozе novemberhemel met voortjagende regenwolken en wind. Was het wad vanochtend beurteling somber en dan weer schitterend; nu maakt een fikse storm de dienst uit en moet hij zich, lopend op de dijk schrap zetten tegen de wind. Een stormvlaag houdt hem staande en doet hem zelfs terugkeren.

Binnen een half uur is hij terug in zijn ouderlijk huis. Voorzichtig gaat hij de slaapkamer binnen. Daar is het donker; vader slaapt nog steeds; zijn ademhaling is goed te horen. Thomas steekt een leeslampje aan om de krant te kunnen inzien. Met het verstrijken van de tijd merkt hij dat vaders’ ademen dieper en sneller gaat. Hij veronderstelt dat vader misschien een nachtmerrie heeft en probeert hem te wekken. Dat lukt niet. Het lijkt wel snurken en klinkt steeds zwaarder, wordt onregelmatig en tenslotte ademt hij met horten en stoten. Het duurt even voordat Thomas beseft dat vader bezig is te overlijden. Staat hij eerst nog op het punt de huisarts te bellen, dan weet hij dat het goed is; vaders moment is gekomen. Onvermijdelijk. Niemand heeft macht over leven en dood. Hij staat vervreemd in de slaapkamer van zijn ouders. Tenslotte gaat hij op het bed zitten en neemt bijna werktuigelijk vaders’ hand in de zijne. Zo blijft hij bij hem totdat het ademen stopt en vader toegeeft aan de dood. Wachten en het aanzien is het enige wat hem te doen staat. Na nog enkele schokken is de stilte absoluut geworden. Tenminste; gaandeweg hoort hij het tikken van de klok, het gieren van de wind, een krijsende meeuw, het voortgaan van de tijd, terwijl het leven in de kamer is stilgevallen.

Thomas blijft zitten. Het duurt een tijd, eer hij zich ertoe kan zetten de ogen van vader te sluiten. Hij kijkt naar zijn gezicht dat verbleekt, een verslagen man. Zijn stelligheid moet veel van hem gevergd hebben; die dwangbuis om de bestemming waar te maken die oma hem voorgeschreven had. Het moet grimmig zijn om aan het einde van je leven de zin ervan ondermijnd te zien. Een desolaat einde zonder moeder en Johan, terwijl het geloof waarmee hij zich vereenzelvigd had, bezig was als een kaartenhuis ineen te storten.

Ondanks hun onvolkomen afscheid daalt een serene stilte neer in huis. Buiten is het guur; regen zwiept tegen de ramen, maar het vertrek zwijgt. Hij zou nog wel willen wachten. Hij moet zich ertoe zetten moeder opnieuw te bellen, enkele uren na zijn vorige telefoontje. Toen

om haar te laten weten dat vader inzag zijn angst voor het naderende einde niet op haar verhaald te mogen hebben. En moeder was opgelucht geweest; zij zou later die middag door Johan naar huis worden gebracht. Ze had gezegd een fles van vaders favoriete port mee te zullen nemen in de hoop dat hij met een enkel nipje ervan aan hun goede tijden zou terugdenken. En nu moet hij haar zeggen dat vader in de tussentijd is overleden. Moeder heeft geen woorden voor haar ontredde. In haar stamelende verdriet voelt hij haar pijn. Zoals vader zich niet heeft kunnen verzoenen met zijn levensverhaal, heeft zij geen kans gekregen hem te hervinden.

Johan blijft even stil na het bericht dat vader is gestorven. Tenslotte verzucht hij: 'Niet best dat het zo is gegaan; ik weet niet of we alsnog tot elkaar hadden kunnen komen, maar het is wel treurig, dat we hem niet in vrede hebben kunnen uitzwaaien.'

'Nee, vader heeft zich niet verzoend met zichzelf, niet met ons, niet met zijn geloof en ook niet met de rest van de wereld.'

'Het was te verwachten. Weinig gepast om nu te zeggen, maar eigenlijk zat hij de laatste jaren steeds dieper gevangen in zijn eigen mythe; groots, alleen en miskend. En hoort dit afscheid bij hem, ook al is het voor moeder vreselijk dat het zo is gegaan. Ehh...'

'Ik had niet in de gaten dat hij bezig was te overlijden en probeerde met hem te praten. Alleen, dat lukte niet. Hij bleef opgesloten in zijn verbittering. Zijn geloof op de helling, verlaten door ons en zijn autoriteit ondermijnd. Het leek het verhaal van Job om het met zijn eigen woorden te zeggen. Er bleef een muur tussen ons in staan.'

'David tegenover een vertwijfelde Goliath.'

'Spaar me je ironie. Ik heb hem verteld over een voorval op school waarin ik het heb laten afweten. Dat heeft me nogal bezig gehouden, het afgelopen jaar. Ik had gehoopt hem te kunnen vertellen hoe ik wijzer ben geworden. Dat leek me heilzaam. Maar het was te laat en sloot niet aan.'

'In ieder geval ben je bij hem gebleven en hebben jullie met elkaar gepraat. Ik denk dat ik zomaar weer ruzie met hem had kunnen krijgen. Terwijl ik weet dat rechtvaardiging belangrijk voor hem is geweest, zeker nu aan het einde van zijn leven. We moeten maar hopen dat zijn door God gegeven gelijk uiteindelijk met de mantel der liefde bedekt zal blijven.'

Er is geen mogelijkheid de stilte van daarnet te hernemen. De huisarts moet gebeld worden, de uitvaartondernemer, Emma, vaders' broer en enkele vrienden. Geleidelijk wordt het huis weer van de levenden.

Tenslotte wordt er aangebeld. Thomas doet de voordeur open om moeder en Johan binnen te laten. Buiten is het akelig donker geworden; het aarzelende maanlicht achter voorbijgaande wolkenflarden ontsluit een onherbergzame hemel. Een gure wind heeft de straat in haar greep. Geen meeuw te zien. De regen striemt tegen de stoeptegels en de gevel van het huis. Moeder als weduwe terugkerend in haar eigen woning. Verwaaid en nat geworden met Johan achter zich die een paraplu vasthoudt waarin de wind geslagen is. Thomas doet de deur achter hen dicht en in de hal kijken ze elkaar aan. Moeder in tranen, Johan hoofdschuddend met een verregend gezicht. De stormachtige novemberavond buitensluitend staan ze met elkaar voor de vraag hoe afscheid te nemen van de man die nog niet klaar was geweest hen te verlaten.

II

Het incident waarover Thomas zijn vader in diens laatste uren vertelde, vond een jaar eerder plaats op de school waar hij les gaf. Een uit de hand gelopen twistgesprek in het schoolparlement waarbij Jan Willem een andere leerling, Jephtha bewusteloos geslagen had. Dat bleef niet zonder gevolgen. Een klachtencommissie zette vraagtekens bij het optreden van Thomas, bij zijn manier van lesgeven en gezag. Alsof hem de maat werd genomen. De gesprekken erover met de directie, de ouders en het oordeel van de klachtencommissie ontsloten in Thomas' bestaansherinnering een vergeten domein waarin schaamte over falen de dienst uitmaakte. De vraag die vader hem kort voor zijn dood zou voorleggen, werd erdoor aan de orde gesteld. Wie ben je, als het erop aankomt? Hoewel zijn collega's de clash tussen beide jongens niet zo'n drama vonden, leek het Thomas alsof het vertrouwen in hem werd opgezegd. Was hij nog wel de leraar die hij wilde zijn? Wat stelde het voor als hij met leerlingen filosofeerde over mens en samenleving, over waarden en betekenis? Toch al het onderwerp van verhitte discussies op school over eigentijdse didactiek, over effectiviteit en management.

Thomas had Jephtha niet eerder in een klas meegemaakt, maar hij was een gekende jongen omdat hij het tot schoolkampioen atletiek had gebracht; hij scoorde hoog in de provinciale jeugdcompetitie. Een begaafde leerling en een harde werker. Hij had een hofhouding om zich heen; vooral de meisjes waren van hem onder de indruk. Jephtha maakte geen geheim van zijn voornemen het landsbestuur in te gaan en minister te worden. In het debat tijdens het schoolparlement dwong hij respect af met zijn kennis van zaken en retorisch talent. Zelfverzekerd genoeg om enige wrevel op te wekken.

Thomas was voor het tweede jaar de mentor van Jan Willem. Die was nakomertje in een gezin waar Thomas jaren eerder regelmatig aan huis kwam, omdat zijn dochter en Jan Willems broer Daan in hetzelfde voetbalteam speelden. Hij had hen regelmatig gehaald en gebracht voor een uitwedstrijd en bleef dan weleens nakaarten met Annelies, Jan Willems' moeder die in die tijd actief was in de ouderraad van de school. Haar echtgenoot Pieter was er meestal niet; die maakte zich sterk voor de opvang van minderjarige asielzoekers, gaf taallessen, organiseerde verblijfsplekken en hielp hen aan de illegaliteit te ontsnappen.

Jan Willem was toen al een eigenzinnig basisschoolkind. Zo'n jongen die met andere kinderen in een sluis gaat zwemmen, waar dat gevaarlijk en verboden is, en dan door de politie thuis wordt gebracht. Thomas had zich weleens afgevraagd of Annelies en Pieter hem niet teveel aan zijn lot overlieten. Maar het leek erop dat Jan Willem zich goed kon redden. Enkele jaren later kwam hij als leerling op Thomas'